

Bernhard Waldenfels
BRUCHLINIEN
DER ERFAHRUNG:
Phänomenologie, Psycho-
analyse, Phänomenotechnik

Frankfurt am Main (Suhrkamp) 2002,
478 str.

Recenzovaná kniha Bernarda Waldenfelse je jednou z dlouhé řady publikací, které tento autor zasvětil svému projektu *fenomenologie zkušenosti cizího*, z nichž je českému čtenáři v překladu přístupné dílo *Znepokojivá zkušenost cizího*.¹ Waldenfels je autorem, který se snaží klást a řešit problémy, které se otvírají v německé fenomenologii a francouzské „strukturalně“ zaměřené filosofii 20. století. Činí tak jaksi v chodu, což znamená, že postupně propracovává a předělává své pojmy a neustále se s nimi vrací ke stejným problémům. Někdy se přitom pohybuje ve větších nárysech svého projektu, někdy se zaměřuje na speciálnější témata (např. ve své *Phänomenologie der Aufmerksamkeit* či v článcích k fenomenologii násilí), občas se však přitom opakuje. Českému zájemci lze proto s klidem doporučit již zmiňovaný český překlad staršího Waldenfelsova titulu, v němž jsou již v nárysech obsaženy hlavní

problémy, s nimiž se v *Bruchlinien* střetne, a to především v pozdějším dodatku o *responsivní racionalitě*.² Již v tomto dodatku Waldenfels tvrdí, že odpovídání „představuje spíše ryzí podobu vztahu, v němž se setkáváme s cizím jakožto cizím. Cizost a „response“ patří dohromady...“³ a na téže straně rovněž říká, že „je zjevné, že téma cizího jako opaku vlastního patří k nanejvýš aktuálním problémům světa moderního, postmoderního a hypermoderního života.“⁴ Filosofemata postmoderní společenské situace si tak u Waldenfelse podávají ruku s fenomenologií E. Husserla a Merleau-Pontyho (a s pojmy upomínajícími na ranného Heideggera) právě na základě pojmu *cizího*.

Podíváme-li se v našem případě na podtitul knihy, jenž zní *Fenomenologie, psychoanalýza, fenomenotechnika*, pak má přeci jen hlavní slovo fenomenologie (skoro dvě třetiny textu), tedy celkový popis základních modalit naší zkušenosti a utváření sebevztahu toho, kdo zkušenost prožívá. Kdybychom užíli metaforu z jazykové oblasti, pak by starší koncepce intencionality vyzdvihovaly první a čtvrtý pád, tedy to, že *někdo* zakouší *něco* a také *sebe sama* jakožto zakoušejícího. Waldenfels by se pak snažil ukázat, že takto popisované formě zkušenosti předchází (obrazně řečeno) oblast *třetího pádu*, tj. události (Ereignis), z níž se *někomu* něco při-

¹ B. Waldenfels, *Znepokojivá zkušenost cizího*, přel. J. Čapek, Praha 1998; něm.: *týž*, *Der Stachel des Fremden*, Frankfurt a. M. 1990.

² Tamt., str. 255–269.

³ Tamt., str. 255.

⁴ Tamt.

chází, něco ho přepadá, oslovuje či vyzývá. Tato oblast je pak pro Waldenfelse pre-intencionální, byť svůj smysl čerpá z toho, že je to *právě* intencionalita, kterou předchází. Dále je důležité, že na událost, z níž se otvírá to, z čeho jsme zasaženi (Wovon des Getroffenseins), *nedílně* navazuje *response*, v níž se teprve konstituuje *něco* jakožto *něco* (smysl předmětnosti) či v níž se něco konstituuje jakožto to, co se snažíme v *něčem* docílit. Waldenfels též často říká, že v responsi povstává to, na co odpovídáme (Worauf des Antwortens), od čehož je navíc třeba odlišovat to, *co odpovídáme* (*Was des Antwortens*), korelativně se ten, komu (wem) se něco přichází, stává tím, kdo (wer) *odpovídá*. Teprve díky odpovědi, jakožto základnímu rysu naší zkušenosti, se tedy podle Waldenfelse dostáváme k zaměření na smysluplný předmět či cíl a na sebe sama (a tedy i ke vzájemné genetické konstituci prožívaného a prožívajícího). Pre-intencionální oblast, kterou Waldenfels nazývá také *patickou* oblastí, představuje současně to, co je základním způsobem *cizí*, neboť vždy jakožto *časově předcházející* responsivnímu pojetí uniká. Celá základní část knihy, tj. fenomenologické kapitoly I–VI, se pak točí kolem vztahů a důsledků *patické* události a *response* a to v mnoha ohledech, které jsou mimo jiné podmíněny tím, že pre-intencionální formy *patična* a *response* jsou v různých oblastech různé. Díky tomu povstává svérázná *responsivní fenomenologie cizího*. Na výsledky kapitol I–VI, které jsou věnovány výše načrtnuté responsivní fenomenologii, navazuje kap. VII, v níž se Waldenfels snaží fenomenologicky

zhodnotit Freudovu *psychoanalýzu*, její pojetí zkušenosti a její tvrzení, že „nejsme pány ve vlastním domě“. V kapitole VIII se pak Waldenfels snaží na základě responsivní fenomenologie nuancovaně vypořádat se snahou teoreticky popsat zkušenost jako cosi technického a snahou technicky vytvářet, simulovat, zjednávat a upravit život a zkušenostní prožívání, zároveň se snaží popsat, na základě jakých paradigmat tak vědo-technika činí a jak se v nich pojednává teoretický a praktický přístup k tradičnímu protikladu vůči technice, jímž je život a příroda. Popisu teoretického a praktického „útku“ na zkušenost, který se odehrává *na základě* techniky, *podle* ní a *skrze* ní, říká Waldenfels *fenomenotechnika*. Stejně jako v jiných oblastech odkrývá autor v přístupu techniky k životu a ke zkušenosti oblast *cizího*, *atechnického* elementu. Snad nebude nyní na škodu, jestliže po představení základní myšlenky knihy v několika bodech přiblížíme konkrétnější provedení Waldenfelsova rozvrhu a popíšeme jeho obsah.

Po úvodních pasážích, v nichž se krátce probírají názory různých epoch na význam pojmů jako *pathos*, *emoce*, *vášeň*, *utrpení*, *trauma* atd., krátce řečeno těch titulů, jimiž se tradičně popisovala lidská vystavenost svému okolí, dospívá výklad k rozboru intencionality. Autor stručně rozebere Husserlovo pojetí objektivující intencionality a jeho nauku o touze a vůli, stejně jako pojmy vyplnění teoretické a praktické intencionality. Poté se s odkazem na Schelera (20)⁵ staví za nauku o vzájemném prostoupení intencionality významovosti (*Bedeutung*) a toužení (*Begehren*). Význam se

přítom dá zachytit prostřednictvím formule *něco jako něco* (28), v níž se ohlašuje *signifikativní diference* (28). Tato diference je způsobena oním *jako* (které upomíná na hermeneutické *jako* známé od Heideggera a Gadamera), které spojuje a zároveň rozděluje předmět a jeho významnost. Toto artikující *jako*, které odkazuje na způsob, jímž se něco ukazuje, není formou reprezentace, jako kdyby zde bylo již cosi významově samostatného, jakási čistá věc, k níž by se přidala forma reprezentace, která by ji „naservírovala“ k uvědomění. Spíše se jedná o formu *originální prezentace*, v níž je ono *něco*, které *nějak* vystupuje, pouze nesamostatným prezentativním momentem (29).⁶ „Signifikativní diferenci můžeme beze zbytku označit za originální posun či přesazení. Něco se má jakožto ono samo jinak na základě toho, že vystupuje jako to či ono, ale není něčím jiným než samo sebou, např. pouhým obrazem či znakem“ (30). Tušíme, že událost, na kterou response v oblasti významu reaguje, uniká našemu pohledu, že si ji nemůžeme přivlastnit a že se významovost díky podstatné spjatosti s oblastí patična může v určitých případech (např. při traumatu) hroutit, prolamovat, narušovat atd.⁷ Na to můžeme reagovat snahou o pevné zajiš-

tění zkušenosti, která vede k rigidní typizaci, normalizaci a fixaci, jež má za následek patologický stereotyp, jakýsi věčný návrat téhož.

Máme zde tedy první podobu Waldenfelsovy figury, v níž podle něj postává intencionální smysluplnost naší zkušenosti a která se *mutatis mutandis* v různých formách v celé knize opakuje. Tu kromě *patičké* oblasti a *response* tvoří *diastáze*, čímž Waldenfels označuje časovou předchůdnost patična před responsí.⁸

Další Waldenfelsovou tezí je, že s významovostí je úzce spjato toužení. Toužení není ničím, co by na významovost jen jednoduše navazovalo – již v rozdílu mezi prázdným a plným vyplněním, který spadá do teoretické intencionality, se podle autora vynořuje *úsilí o vyplnění*, které odkazuje na privaci, tj. na nedostatek, který se snažíme srovnat. Na této primordiální úrovni touhy a úsilí se u Waldenfelse vynořuje *apetitivní diference*, kterou vystihuje tvrzení, že *v něčem usilujeme o něco*, což autor vysvětluje v odkazu na aristotelickou tradici následujícím způsobem: „Toto základní usilování vede k tomu, že v usilování se vynořuje rozštěp mezi tím, co je voleno jakožto cíl, popř. jakožto prostředek a cesta k dosažení cíle, a tím, co v tomto cíli hledáme“

⁵ Číslice v závorkách označují stránky recenzované knihy.

⁶ Problémy vznikající z toho, že se v teorii konstituce vloží do husserlovského pojmu samodanosti interpretativní prvek, Waldenfels nijak zvlášť neřeší.

⁷ Samozřejmě, že tyto výrazy jsou mnohoznačné. Waldenfels se proto snaží předložit konkrétní případy narušené zkušenosti, o nichž zde nelze referovat.

⁸ Časové relace v diastázi nejsou jednoduše lineární, protože k této předchůdnosti máme přístup vždy až poté a nemůžeme ji od „formy výkladu“ oddělit. Předchůdnost a následnost tak v ustanoveném smyslu vystupuje vždy *naráz*.

(42). I v oblasti usilování nás „cosi“ (Aufforderung ve smyslu Anforderung), hovoří Waldenfels o *apelu*. Apel předpokládá kromě explicitnějšího oslovení (které se v řeči často vyjadřuje imperativem či oslabenou konjunktivní formou) také naši odpověď ve smyslu *ano*, či *ne*, čímž se ohlašuje explicitní zaměření apelu na adresáta, a též problematika ontologie věci a osoby a jejich vzájemného vztahu, jelikož adresující vůči adresátu vyvstává v apelu jako *někdo*. Stejnou strategii výkladu ve smyslu projektu responsivní fenomenologie aplikuje Waldenfels také na vztah k sobě samému a k druhým (kap. 5). Nemá smysl zde podrobně referovat o autorově koncepci, stačí říci, že i ve vztahu k sobě a k druhým se zopakuje většina momentů probírané pozice – i v přístupu k sobě (Selbstbezug) nalézáme v rámci sebeafekce rovinu cízího (ekstatische Fremdheit, 205), již z podstaty nelze plně artikulovat, já není nikdy plně u sebe sama (206), rovina, z níž povstává, se mu zároveň odnímá (což autor charakterizuje jako Selbstentzug), totéž platí i pro vztah já k druhému. Vztah k druhému je popsán jako sebezdvoujení v jiném (Selbstverdoppellung im Anderen, 211), přičemž Waldenfels se snaží vyhnout jak husserlovskému pojetí druhého jakožto *alter ego* (byť toto pojetí považuje za přínosné) tím, že detailně probírá pojem zdvojení (Verdoppelung), tak levinasovskému extrémnímu pojetí druhého jakožto absolutně jiného (viz Waldenfelsovy citace Lévinase, „Nežiji já, nýbrž druhý žije ve mně. Nežiji v sobě, nýbrž v druhém“, 206). Podstatným momentem zdvojení je podle Waldenfelse, jak lze očekávat, duplikativní cizost (213), v níž

Pod formulaci *signifikativní a apetitivní diference* se kniha věnuje dalším podobám zkušenosti cizího, přičemž některá témata spolu souvisí spíše autor. Dlouhou část věnuje autor „responsivně-fenomenologickému“ rozboru hmatu, která výrazně upomíná na rozbor Merleau-Pontyho, na nějž se text také často odkazuje. Důležitá a též problematická je třetí kapitola věnovaná pojmu výzvy a apelu. Díky souvislosti afekce a response není afekce nikdy faktem (tj. tím, co se pouze naskýtá), ale vždy také faciem, tj. tím, na co se má reagovat, artikulovat, vůči čemu se má zaujímat postoj. Výsledný charakter afekce však může v artikulaci responsí (v proměně z *odkud* afekce v *na co* odpovědi) nabývat různého smyslu (102). Jedním druhem tohoto smyslu je *výzva* věcí k jednání; věci mohou být lákavé, odpudivé, mohou nás vyzývat ke zkoušce sil apod. (106). Mění-li se výzva (Aufforderung ve smyslu Herausforderung) v *žadost*

se nachází patická oblast křížení cizího a vlastního, pro kterou si autor vypůjčuje Merleau-Pontyho pojem chiasm a psychoanalytické pojmy projekce a introjekce, závislosti, přenosu a osamostatnění (strana 213 a téměř celá kapitola VII).

Poslední VI. kapitola fenomenologické části knihy je věnována problematice vztahu události a řádu. Nejen že se např. *něco* ustanovuje jako *něco* či o ně v *něčem usilujeme*, ale takovéto ustanovení se odehrává *podle určitého pravidla*. Událost je tak začleňována a uspořádávána v rámci širšího systému, v rámci řádu. Autor se snaží poukázat na nejrůznější druhy řádu (jazykový, morální, právní atp.) a nalézt v nich paticko-responsivní prvky. Uspořádávání v sobě podle autora nese hlavně prvek principiální otevřenosti (nemožnosti vyhnout se začleňování nových singulárních událostí, které mají charakter *extraordiální cizosti* [241], sebezaloženosti, dynamického rýsování hranic mezi vnitřním a vnějším, vlastním a cizím. Řazení nese podle autora prvek násilnosti (Gewaltsamkeit). Silněji než v jiných kapitolách se do popředí dostávají prvky normalizace, zlomů a překračování řádů.

V kapitole VII se Waldenfels snaží projít tradiční problémy klasické fenomenologie (reflexe, přístupnost vědomí, personalizace, zkušenost druhého) a konfrontovat je z jejich psychoanalytickou alternativou.⁹ Rozebí-

rá pojem nevědomí a brání jej proti četným (i fenomenologickým) desinterpretacím (290–293), postupně rozebírá většinu základních pojmů psychoanalýzy – pud, já, nad-já, id, narcismus, kompenzaci, chybné výkony – a snaží se ukázat, že k fenomenologickému pohledu na zkušenost mají co říci a že obsahují rysy, které se autorova responsivní fenomenologie snaží zohledňovat. V závěru kapitoly Waldenfels rozebírá posuny psychoanalytické teorie ve Freudově knize *Mimo princip slasti*.

Nejdelší kapitola knihy (cca 100 stran) je věnována fenomenotechnice, tak jak byla charakterizována v úvodu této recenze. Popsána jsou tři dějinná paradigmata techniky – klasické, moderní a hypermoderní paradigma (365–374). Rozlišení je vedeno na vztahu techniky k přírodě, na tom, jak vypadá základní činnost (Grundoperation) techniky a jaký vzor nástroje/stroje je pro ni určující. Zatímco v základním modelu byla technika stále podřazena účelovosti přírody ve smyslu *fysis*, protože byla chápána jako prostředek k naplnění lidských cílů, stává se v moderním období prostředkem k ovládnutí přírody, z níž uvolňuje sílu, kterou využívá. Z této fáze přechází k hypermoderní podobě, v níž jakožto biotechnika sestupuje k samotným základům živého a rozostřuje hranice mezi živým organismem a artefaktem. Představa automatu se proměňuje v představu samo-

⁹ Jelikož však tato alternativa k fenomenologickým přístupům není v rámci klasické psychoanalýzy vědomě vypracována, musí si ji každý fenomenolog vypracovat víceméně sám (což by platilo i v opačném směru). Waldenfels má Freuda opravdu přečteného a jeho pokus srovnávat fenomenologii s psychoanalýzou je výrazně zdařilejší než většina toho, co je v této oblasti k dispozici.

statného systému, který v interakcích z okolím reguluje sama sebe. Kniha se v rozličných oblastech věnuje problematice průlomu hypermoderního přístupu (zčásti se přitom vrací k přístupu modernímu) do smyslu naší zkušenosti, a to v neurologii (vztahu mozku a zkušenosti), embryologii a medicíně.

Jelikož nyní recenze dospívá k závěru, je třeba se zmínit o duchu, v němž je kniha psána. Čtenář zvyklý na důsledné analýzy E. Husserla či na brilantní hloubku (přinejmenším raných) Heideggerových prací bude knihou pravděpodobně zklamán. Waldenfels nelze upřít příležitostnou originalitu a nápaditost, snaží se ovšem vyjádřit téměř ke všemu, co se ve filosofii (a nejen filosofii) 20. století diskutovalo, a to na základě schématu responsivní fenomenologie, který je sice zajímavý, avšak k názornosti mu ještě mnoho chybí.¹⁰ Výsled-

kem je, že 460 stran hustého textu má většinou silně skicovitý a tezovitý ráz a že často působí mnohomluvně. Projektu také nepomáhají neustálé odkazy na jiné autory od starověku až po 20. století (byť jsou často zajímavé a samy o sobě zdařilé) ani odkazy na francouzskou kulturní oblast, jimiž je text doslova prošpikován. Waldenfels jako kdyby občas zapomínal, že mu jde o vlastní projekt, a kniha se tak mnohokrát pohybuje na hraně mezi primární a sekundární literaturou. To je jistě škoda, neboť základní myšlenka sama je hodna pozornosti. V zásadě platí doporučení, které bylo uvedeno na začátku recenze: Chce-li se český čtenář seznámit s Waldenfelsovým myšlením a stylem, nechť nejprve sáhne raději po jeho ranější práci, kterou má k dispozici v českém překladu.

Hynek Janoušek

¹⁰ Čtenář má často pocit, že některé popisy jsou vedeny spíše verbálně (např. povaha afekce jakožto výzvy či apelu) a jiné zcela chybí (čtenář se např. nikde nedozví, jak si autor konkrétně představuje přechod „adresáta“ prožívání z role pacienta do role respondenta, v němž se vlastně „já“ teprve ustanovuje).